

Hátori Péter

GRÜNWARD BÉLA ÉS ACSÁDY IGNÁC: „A MAGYAR PARASZTSÁG FELFEDEZÉSE”

„A magyar parasztság felfedezésének érdeme historikusaink közül minden kétséget kizáróan Grünwald Béla nevéhez kötődik.”

(Veres Péter: *Parasztors, magyar sors*)¹

Bevezetés

Grünwald Béla és Acsády Ignác a századfordulót megelőző évtizedek meghatározó történeti publicistái voltak. A „hivatalos Magyarországgal” (Veres Péter) mindketten konfrontálódtak, éles kritikákat kaptak, nemcsak meg nem értéssel, de több esetben éles elutasítással, sőt rosszindulattal is találkoztak.² Sorsuk más pontokon is rokonítható. Egyikük sem ért meg magas kort: Grünwald 1891-ben, 52 évesen Párizsban lett öngyilkos, Acsádyt pedig 1906-ban, 61 évesen betegség vitte sírba. Egyikük sem volt „szaktörténész”: az egyetemen mindketten jogot hallgattak. Ez önmagában még korántsem szokatlan körülmény, a kor nagy történészegyeniségeinek a többsége pályáját hasonlóképp kezdte, az azonban okvetlenül figyelmet érdemel, hogy mindketten viszonylag későn kezdtek el a történelemmel foglalkozni. Származásukban, neveltetésükben keverednek az azonos és az ellentmondásos elemek. Grünwald felvidéki, valószínűleg elmagyarosodott német családból származott, míg Acsády szintén Magyarország egyik „hátsó szegletében”, Nagykárolyban született, hasonlóképp kisebbségi szülőktől, ám azok nem németek voltak, hanem zsidó földbérlok.³ Egyetemi éveik utáni pályájukban már az ellent-

¹ VERES Péter: *Parasztors, magyar sors*, Magyar Élet, Budapest, [1940?], 23.

² Jó példa erre, hogy Acsády még halálában sem „érdemelte ki” a *Révai Lexikon* 1911-es, első kötetébe való bekerülést; Grünwald pedig mint politikus, országgyűlési képviselő szerepel ugyanezen lexikon 6. kötetében, mint aki „melleleg” publicisztikai tevékenységet is folytatott.

³ Az életrajzi adatok forrásai: PÓK Attila: *Utószó* = GRÜNWARD Béla: *A régi Magyarország*, Osiris, Budapest, 2001; GUNST Péter: *Acsády Ignác*, Akadémiai, Budapest, 1961; UÓ.: *Acsády Ignác. A múlt magyar tudósai*, Akadémiai, Budapest, 1973 (a továbbiakban Gunst korábbi, 1961-es könyvét hivatkozom). Megjegyzendő, hogy Gunst Péter bár rövid, mégis remek könyvecskéjében pontatlanul fogalmaz. Az Acsády családnak ugyanis Nagykároly mellett mindössze 42 hold földje volt, ami még parasztbirtoknak sem túl nagy, ám a Károlyi-birtoktestből összesen közel 900 holdat béreltek (BUÚS Jakab: *Nagykároly és vidéke rövid története*, Satu Mare, 1999, 78–79). Ez Acsády szellemi formálódásában valószínűleg fontos pont: a 19. század középső-utolsó harmadában egy zsidó nagybérlok (vagy inkább csak középbérlok) aligha számíthatta magát társadalmi presztízsből, gondolkodásban, de akár életszínvonalának biztonságában is „földbirtokosnak”. Ennek nem mond ellent az az adat sem, hogy 1890-re az apa Hajdúszoboszló 10. virilistájává, 500 hold gazdájává küzdött már föl magát (GUNST: *I. m.*, 18–19).

mondások voltak a gyakoribbak. Grünwald megyei hivatalnokká lett, később Zólyom vármegyei alispánná választották, majd a megye első tisztségviselőjének székét országgyűlési képviselőséggel váltotta fel. E pályákon kétségtelenül országos ismertségre tett szert. A szlovák nemzetiségi törekvések elleni küzdelme, a Matica Slovenska helyi szervezetének feloszlata, a szlovák gimnázium ellen indított hajsza (mely kifejezés aligha túl erős ténykedésére), az a már-már mániákusnak tetsző küzdelem, melyet a pánszláv gondolattal folytatott, az ország közvéleményében és az egyre inkább meghatározó közvélemény-formáló erőben, a sajtóban érdeklődést váltott ki ugyan, ám rokonszenvet jóval ritkábban.⁴

Acsády Ignác újságíróként kezdte pályáját, bár eleinte a regény- és színműírás sem állt tőle távol, igaz, *Fridényi bankja* című kétkötetes regénye inkább a tőkeuzsora és a gründolási láz túlkapásai elleni parabolaként fogható föl, semmint klasszikus szépirodalmi alkotásként.⁵ Szorgalmas, jótollú közíróként különösen az egyházpolitikai viták idején lehetett cikkeivel találkozni a Pesti Napló hasábjain. A rövidebb lélegzetű publicisztikák mellett húszas évei végén már hosszabb, elvi jelentőségű tanulmányokat is közzétett. Egyik első, komoly feltűnést kiváltó írása a tekintélyes Budapesti Szemlében jelent meg. A reformkori Amerika-motívum felélesztésével, az Egyesült Államok közberendezkedését „bezzeg-országgént” alapul véve állt ki az állam és a katolikus egyház szétválasztása mellett.⁶ A tanulmány azonban nem az akkor már erejük teljében lévő katolikus autonómia-elképzelések nyomdokain haladt, hanem éles egyházkritikával, sőt a doktrinér liberalizmusból semmit sem engedve javasolta a kérdés megoldását; alig egy évvel korábban nyomdába adott cikkében pedig egyenesen az iskolaügynek az „egyház torkából való kivonását” sürgette ismét csak külhoni, ez esetben porosz mintára hivatkozva.⁷

Az elvi liberalizmus – ahogy azt a későbbiekben még bemutatjuk – Acsády és Grünwald esetében is nemcsak jól megfért a nemzetiségi illetve zsidó asszimilációt sürgető, olykor meglehetősen türelmetlen nemzetépítéssel, nemzetteremtéssel, hanem a két politikai irány egyenesen feltételezte egymást.⁸ Kevésbé ismert tény, hogy a zsidó száрма-

⁴ Lásd Pavol ANDRÁSSY: *Matica Slovenska*, Konstantin i Method Universita v Nitre, Nitra, 1999, 44–46. A tanulmány ugyan helyenként alapos túlzásokba is bocsátkozik, de Grünwald alispáni működéséről alapos levéltári kutatások nyomán számol be. Megjegyzendő, hogy maga Grünwald egy Pester Lloyd-beli cikkében (*Nationalität-frage in Ungarn*, 1888. október 12.) tőle szokatlan módon nem betűjelzés mögött elrejtőzve, hanem teljes névvel részben éppen a sajtót okolja azért, hogy a magyar közönség „félreismeri a pánszláv mozgalom igazi jellegét és veszélyes voltát”.

⁵ ACSÁDY Ignác: *Fridényi bankja*, Budapest, 1882.

⁶ ADLER Ignác: *Az állam és az egyház Észak-Amerikában*, Budapesti Szemle 1873.

⁷ ADLER Ignác: *Az iskolafelügyeleti viták a porosz képviselőházban*, Magyar Tanügy 1872, 115.

⁸ „Tanítsuk a tót, a szerb, román, ruthén és német nyelvet, ott a hol a helyi viszonyok vagy általános művelődési érdekek kívánják, de ne a magyar nyelv rovására tanítsuk azokat. A középtanodák szétválasztandó műveltségének határozottan magyarnak kell lenni, mert más nem is lehet, hiszen hazánkban csak magyar cultura van, szerb és tót cultura pedig nincsen. Ezeknek középtanodákat állítani annyit jelent, mint a középtanodák intézményéből minden üdvös sikert ab ovo megvonni. A tót gymnasiumok a tót vidékeken nem teremtettek tót műveltséget, hanem igen is egy pánszláv mozgalmat [...]” (A): *Egy reformtörvény-javaslat*, Magyar Tanügy 1873, 162.

zású Acsády több írásában is felemelte szavát a galíciai bevándorlás és a falusi kocsmárosok uzsoraügyletei ellen.⁹ Szatmár vármegyének az országgyűléshez intézett feliratával kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a régebben Magyarországra költözött zsidó vallású polgárság magyarosodása, az ország főleg városi lakosságába való beolvadása előrehaladott állapotban van; ez a zsidó réteg nézete szerint igen hosszú és küzdelmes utat járt be,¹⁰ de korukra a magyarországi polgárosodás és modernizáció feltétlen híve lett, és ezt a folyamatot nem szabad megzavarni újabb csoportok befogadásával.¹¹ Ez a liberalizmus-felfogás, mely a magyarosodási, sőt magyarosítási folyamatokban a közigazgatásnak, az oktatásnak, egyszóval az állami közhatalmi beavatkozásoknak széles teret engedett, nem állt szemben a magyar liberális hagyományok jelentős részével; az viszont, hogy mindkét szerző a szociális, pontosabban agrárszociális kérdéssel összefüggésbe hozta az asszimilációt, merőben új látásmódot eredményezett.

Jóllehet Acsády Ignác újságíróként, Grünwald Béla pedig politikusként alkotta életműve terjedelmesebb – ha nem is feltétlenül maradandóbb – részét, pályáivuk egy ponton találkozott egymással. A magyar történetírás ugyanis a millennium előtti és körüli években többnyire még mindig a nemzeti *glorie* megteremtését tekintette egyik legfőbb feladatának. Szilágyinál és Marczalinál, Ipolyinál és Fejérpatakynál, vagy éppen a Századok hasábjain a fel nem tett (mert egyértelmű eredményűnek vélt) kérdésre: „kik alkották a magyar nemzetet századokon keresztül?”, a válasz a magyar nemesség, azon belül is a köznemesség volt. Hogy aztán a katolikus vagy a protestáns vallás artikulálta-e jobban e nemzethez tartozás jegyeit, arra már igen eltérő meglátással bírtak az egyes alkotók (természetesen saját vallási hovatartozásuktól éppen nem függetlenül). Abban azonban ismét csak egyetértettek: a parasztság (jobbágyság és más, paraszti sorban élő elemek, kivételt téve természetesen az egytelkes nemesekkel) nem részei ennek a községnek. S minthogy nem részei a nemzetnek, ekképp a velük való foglalkozás sem szükségszerű. Ahol mégis felmerült a jobbágyság története bemutatásának az elkerülhetetlensége (a Budai Nagy Antal-, a Dózsa-féle parasztfelkelések vagy a jobbágyszabadtítás esetében), ott indokul inkább azt hozták föl, hogy mindez az ország (értsd: a nemesség) történetét is alapvetően befolyásolta. Mindeme elméleti megfontolások mellé általában felsorakoztatták a gyakorlati érveket is: hogy a nemességről szólni a sokkal bővebb,

⁹ Sajátos módon kései, szélsőjobboldali bírálója, Méhely Lajos átsiklott e gondolatok felett, amikor Acsádyt – sok társával egyetemben – azzal vádolta meg, hogy hatásukra „az Akadémia is mindinkább elvesztette vérbeli magyar elemeit és vezéreit, akiknek helyébe az idegenvérű jövevények – svábok és zsidók – kiművelődött ivadécai léptek [...], akik] mindannyian abban az eredendő hibában szenvedtek, hogy nem voltak magyarok!” (MÉHELY Lajos: *Berzeviczy Albert fajszemlélete*, A Cél 1926. november.)

¹⁰ „Az elnyomott, a jogtalan zsidónak nem volt semminemű oltalma a bécsi germanizáció ellen; őt nem védték hatalmas főpapok; nem buzdították, nem lelkesítették befolyásos főurak vagy akár a vármegyék, melyek patriarkhális önkényuralma ellen sokszor éppen Bécsben kerestek és találtak védelmet. És ha mindezek dacára a magyar vidékeken már évtizedek óta a zsidó mégis magyar, ez oly heroikus tett az illetők részéről, melynek jelentőségét csak a viszonyok alapos ismerői méltányolhatják; ez oly hazafias érdem, mely a legnagyobb dicséretet érdemli s mely egymaga elnémíthatná az antiszemita hazudozásokat, ha ugyan még a közvélemény józanabb része is higgadt elfogulatlansággal ítélné meg a zsidókat.” (ACSÁDY Ignác: *Zsidók és magyarok az emancipáció után*, Budapest, 1883, 8.)

¹¹ (A): *A szatmári kérvény*, Alföld 1882, 129.

és főleg sokkal koherensebb forrásanyag miatt jóval könnyebb.¹² Jól példázta ezt az első átfogó magyarországi jobbágyság-történet, K. Nagy Sándor törvényszéki bíró könyvének munkamódszere: a lényegében az addig is ismert törvénygyűjteményekből összeállított, gondos forrásközlésen túl csekély vagy semmilyen forráskritikát sem alkalmazó, a külső kereteket talán jól felvázoló, de mindenféle értékeléstől ódzkodó munka nem is váltott ki különösebb visszhangot a kortársakból.¹³ Még feltűnőbb, hogy a szaktörténész, egyetemi tanár Wenzel Gusztáv is alig-alig írt átfogó magyar mezőgazdaság-történetében a jobbágyságról, életmódjáról, anyagi viszonyairól,¹⁴ pedig tőle – ahogy azt csaknem egy évtizeddel korábban megírt bányászattörténeti alapvetéséből is kiderül¹⁵ – a szociális kérdések iránti érdeklődés egyáltalán nem állt távol.

Ilyen előzmények után született meg Grünwald Béla *A régi Magyarország* és Acsády Ignác *A jobbágyság története Magyarországon* című könyve. A kettő között eltelt ugyan néhány év, ám problémafelvetésük, kérdésfeltevéseik és a heves, sőt indulatos vita, amely körülvette őket, lehetővé teszi együttes tárgyalásukat. Mindkét könyv történelmet akart alkotni, de egyik sem maradt meg e műfaj elefántcsont-tornyában. Sem Grünwald, sem Acsády nem tudta magát kivonni az 1880-as évek végének, 1890-es éveknek politikai forrongásából. Mindkettőjükre (de főleg Grünwaldra) hatással voltak a nemzetiségi küzdelmek, de mindketten élénken figyeltek a kor szociális, különösen agrárszociális kérdéseire is; könyveik programokként, a magyar állam politikájának revízióiként is felfoghatók.

A nemzetiségi kérdés történetét Magyarországon számos kiváló monográfiában dolgozták fel.¹⁶ Több munka szólt Magyarország agrárszociális mozgalmairól és a részben az annak nyomában kibontakozó objektív(ebb) népismereti munkákról is,¹⁷ ám ezek képe

¹² Az érvelés érdekes módon már Babai Ferenc jezsuita tankönyvében is szerepel: „Szólanom kellett volna még az ország dolgos parasztjairól is, kikről azonban írások nem maradtak fenn, így történetüket én itt el nem mondhatom.” (*Ad lectorem = Ungariae reges, eorum genealogia, acta item illustriora, et fata, compendio metrico deducta a Francisco Babai presbytero, Tirnaviensibus* [Nagyszombat], 1773, A/3 fol.)

¹³ K. NAGY Sándor: *A jobbágyság története Magyarországon*, Nagybecskerek, 1891.

¹⁴ WENZEL Gusztáv: *Magyarország mezőgazdaságának története*, Budapest, 1887.

¹⁵ WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*, Budapest, 1880.

¹⁶ Messzemenően a teljesség igénye nélkül: PETHŐ Sándor: *Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története*, Enciklopédia Rt., Budapest, 19253 [reprint: Littera, Budapest, 1990]; GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918, I–II.*, Budapest, 1934 [reprint: Akadémiai, Budapest, 1992]; GYULAY D. Kálmán: *Losonczy Bánffy Dezső báró élete*, Marosvásárhely, 1913; KOVÁCS Alajos: *A magyarság és a nemzetiségek erőviszonyai*, Magyar Társadalomtudományi Szemle 1913, 6; STEIER Lajos: *A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története*, Liptószentmiklós, 1912; *Dejiny Slovenska, 2. (Od Roku 1848 do roku 1900)*, szerk. ¼udovit Holotík – Július Mésáros, Bratislava, 1968; Ludwig von GOGOLÁK: *Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes, III. Zwischen zwei Revolutionen*, München, 1972. (A román és délszláv kérdés irodalmának ismertetése jelen tárgy szempontjából mellőzhetőnek tűnik.)

¹⁷ A teljesség igénye nélkül: BODROGKÖZY Zoltán: *A magyar agrármozgalmak története. Kossuth Lajos fellépésétől Nagy- atádi Szabó István haláláig*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1929, I. kötet (különösen 42–89); SIMON Péter: *A századforduló földmunkás- és szegényparasztmozgalmai 1891–1907*, Magyar Munkásmozgalmi Intézet – Szikra, Budapest, 1953; KÖPÖSDI Vera: *A mezőgazdasági munkásság mozgalmi Békés megyében, 1905–1907*, Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Historica, IV. Szeged, 1958; FARKAS József: *Agrárszocialista mozgalmak 1890–1907*, MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága, Szeged, 1968; DOLMÁNYOS István: *Az 1906-os agrárszocialista mozgalmak történetéhez. Az aratómozgalmak új központja*, Agrártörténeti Szemle 1979/1., 48–74. A hagyományos képet számos új elemmel, értékeléssel gazdagította Gyáni Gábor és Szabó Ferenc (GYÁNI Gábor: *Nyugtalan századvég. Az agrárszocializmus új megközelítése = Paraszti kiszolgáltatottság, paraszti érdekvédelem, öngazdátás. A Hajnal István Kör*

máig egyoldalú illetve pontatlan. Éppen ezért érdemes felvillantani néhány motívumot, amelyek befolyásol(hat)ták Grünwaldot és Acsádyt munkáik megírásakor.

A háttér

A vidék valós szociális helyzetével való szembenézés Magyarországon a 19. század második felében jó ideig váratott magára. Jóllehet a jobbágyszabadítás „utótörténete” számos szociális kérdést vetett fel, ezeket a politikai elit és a publicisztika alig-alig vette észre, illetve ha mégis foglalkozott velük, elsősorban mint jogi kérdésekre tekintett rájuk.¹⁸ A társadalmi leszakadás, az egyre inkább tömegessé és strukturálissá váló szegénység képe helyett még az 1890-es években is csak valamiféle folklorisztikus-romantikus kiilleszkedtség jelenik meg a beszámolók lapjain; az a szegénység, amely – legalábbis ábrázolói szerint – térben és számban egyaránt marginális, és gyakran etnikailag is jól körvonalazhatóan elkülönülő volt.¹⁹ A millennium vármegye-monográfiák sorának, vagy az ekkoriban megszülető első néprajzi összefoglalóknak a magyar népábrázolása (és ellentételezésként: cigányságképük) éppúgy erre utaló bizonyíték, mint annak már-már szinte dogmaszerű ismételtetése, hogy a „szociálpolitika”, vagyis a reménytelenül, végleg vagy csak átmenetileg leszakadtak gondozása szigorúan lokális, községi feladat.²⁰ Az utóbbi elképzelés azonban feltételezte egyrészt a helyi, közösségi védelmek hatékony voltát, másrészt (ennek alapjaként) a rászorulóknak alacsony arányszámát. Feltételezett tehát egy hagyományos, szolidaritáson és a munkaerő kínálat-kereslet nagyjából egyensúlyán alapuló falusi közösséget – melyről Magyarország számottevő részén a jobbágyszabadítás után fél emberöltővel már aligha lehetett beszélni –, vagy olyan csatornákat, amelyek a keletkező munkás-felesleget elvezethették. Ha előfordult is, hogy a törvényhozás, a politikai elit kimozdult erről az állásponttól, azt minden esetben rendkívüli helyzet előzte meg, és konkrét adatok helyett személyes impressziók és beszámolók támasztották alá.²¹ A mezőgazdasági proletariátus és a kisgazdák tényleges életviszonyai-

Gyulai Konferenciája, szerk. Erdmann Gyula, Gyula, 1994, 9–19; SZABÓ Ferenc: *A tradicionális paraszti társadalom-szemlélet és az ipari munkásmozgalom elemeinek ötvöződése a viharokban a XIX–XX. század fordulóján* = *Paraszi kiszolgáltatottság, paraszti érdekvédelem, öngazgatás*, 20–31).

¹⁸ Összefoglalását lásd OROSZ István: *A jobbágyszabadítás „utótörténete”* = *A magyar agrártársadalom a jobbágyszabadításától napjainkig*, szerk. Gunst Péter, Napvilág, Budapest, 1998, 112–136.

¹⁹ Talán a legjobb példaként említhetők erre az 1876:VI. törvénycikk által létrehozott törvényhatósági közigazgatási bizottságok jelentései. A bizottságok a törvény betűje szerint félévente voltak kötelesek a vármegye közállapotairól jelentést tenni a miniszterelnöknek (valójában eleinte éves, az 1910-es években viszont már negyedéves jelentések készültek). A jelentésekben szociális kérdések az 1900-as évek elejéig, de számos törvényhatóságnál egészen 1918-ig szinte sosem kerültek szóba; ha mégis, az mindig valamilyen rendkívüli eseményhez kötődött, és a helyzet kivételességét hangsúlyozta.

²⁰ Ennek törvényi-közigazgatási történetét lásd HÁMORI Péter: *Az Egri (Magyar) Norma. Kísérlet a magyar szegény (koldus-) ügy rendezésére* = *Fuga temporum. Emlékkönyv Eperjessy Géza 70. születésnapjára*, szerk. Závodszy Géza, ELTE TFK, Budapest, 1997, 257–286.

²¹ Az 1874. évi XXVI. törvény ugyan félmillió forintot biztosít az inség enyhítésére, de csak azért, hogy ezzel a községek „kötelezettségük teljesítésére képesíttessenek” (megerősítve ezzel azt az alapállást, hogy a se-

ról csak elvétele és nagyon közvetetten készült valamiféle fölmérés. Ezek közül talán a legfigyelemreméltóbbak a katonai sorozásokról szóló beszámolók voltak 1885-ben és 1888-ban; sajátos módon azonban ezek a tragikus képet megfestő írások csak az orvostársadalom egy részének figyelmét keltették fel, s a „nagypolitikában” semmiféle nyomot nem hagytak.²²

Az agrárszegénység 1890–1891-től kezdődő és 1907–1908-ig tartó mozgalmi ezt a kényelmes álláspontot eleinte nemigen zavarták meg. 1892-re azonban világosan kiderült, hogy a kérdés pusztán közrendészeti ügyként történő kezelése nem megoldható. Ennek ellenére a későbbiekben sem mondtak le erről: 1894. április 26-án az Alföld területére ostromállapotot hirdetett meg a kormány. Somogy erélyéről ismert főispánját, Tallián Bélát Békés és Csongrád vármegye élére nevezték ki, eleinte főispánnak, nem sokkal később azonban ezt kiegészítették egy sokkal szélesebb hatáskört biztosító kormánybiztosi megbízatással is.²³ Bánffy Dezső miniszterelnök 1895. január 19-i képviselőházi beszédével pedig beköszöntött a „Bánffy-terrornak” is nevezett, a korábrinál sokkal határozottabb hatósági fellépések időszaka. A munkásmegmozdulások rendszert elnyomására tett kísérletek kudarca ugyanakkor hamarosan arra készítette a helyi politikusokat és a kormányzatot is, hogy megkíséreljék az elégedetlenség okainak feltárását, és javaslatokat dolgozzanak ki a kérdés kezelésére.

Az elsősorban a nagybirtokosok érdekvédelmi szervezeteként működő Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1893-ban felkérte a vármegyei gazdasági egyleteket, hogy gyűjtsék össze a munkáskérdésre vonatkozó adatokat. Ezeket összesítve az ügyvezető titkár, Rubinek Gyula magabiztosan jelentette ki: „Szociális mozgalomról vagy a munka adó és munkás között vívott nagyobb szabású harcra egyáltalán említést sem tesznek az egyesületek, mert hiszen voltak és lesznek mindenkor elégtelenek s kisebb súrlódások munkaadó s munkás között, de ezeknek komolyabb jelentőséget tulajdonítani nem lehet.”²⁴ A mezőgazdasági munkások nyomorát azonban nem csak az OMGE hagyta figyelmen kívül. Gaal Jenő 1891-ben hosszú adatsorral próbálta igazolni, hogy az Alföld napszámosai, summásai meglehetősen jó körülmények között élnek, jövedelmük még közepes termés esetén is „egész évi kényelmes megélhetést” biztosít a számukra.²⁵ Hasonló kép rajzolódik ki a törvényhatósági és alsóbbfokú közigazgatási vezetők leírásából is.²⁶ Velük szemben ritka kivételnek számított Tallián Béla 1894. januári jelentése,

gítés még szükséghelyzetben is alapvetően helyi, önkormányzati feladat). (1874:XXVI. törvénycikk a törvényhatóságoknak adandó ínségi kölcsönre szükséges 500 000 forintnyi póthitelről, Magyar törvénytár, Budapest, 1875, 288.)

²² Lásd Emil ORTL: *Der Erinnerung eine Militärarzte*, Wien, 1918, 2. fejezet; STUMPF Fülöp: *Világháborúból világ-háborúba*, 12–17, 22. Érdekes kutatási téma lehetne, hogy minderről mi volt a haderő vezetőinek véleménye, illetve hogy az a politika útvesztőiben miért nem jutott el a magyar politika porondjára.

²³ Tallián Béla életrajzát lásd Vasárnapi Újság, 1901/48., 774.

²⁴ RUBINEK Gyula: *A cseléd- és munkáskérdés*. Előadói javaslat az Országos Magyar Gazdasági Egyesület igazgató választmányának 1894. évi június hó 19-én tartott ülésén, Hazánk, Budapest, 1894, 5.

²⁵ GAAL Jenő: *Az alföldi munkásmozgalom*, Athenaeum, Budapest, 1891, 26–28.

²⁶ Például: Csanád vármegye közigazgatási bizottságának felterjesztése a belügyminiszterhez, 537/1894. MOL K-14. Belügyminiszter rezervált iratai [a továbbiakban: BM. res.], 18. doboz.

melyben elismerte, hogy a rábízott területen nagy arányokat öltött a nyomor, és elkerülendő az előző évi munkahiány megismétlődését, állami közbeavatkozást sürgetett.²⁷

Azzal, hogy a hagyományos marginális szegénység-képet a hatóságok minden szinten görcsösen fenn akarták tartani, és nem néztek szembe az Alföld agrártársadalmának átalakulásával, szükségképpen együtt járt a munkásmegmozdulások, sztrájkok okainak félreismerése, és annak kizárólag a szocialista agitációban való megjelölése. Az, hogy az érvelés nagyrészt hamis, először a munkaadók, a birtokosok ismerték fel. Szemben az OMGE mereven elutasító álláspontjával 1894-ben Békés Vármegye Gazdasági Egyesülete az elégedetlenség okait kutatva a közigazgatás hibáira mutatott rá, de nem zárkózott el egyes – igaz, kisebb jelentőségű – gazdasági engedményektől sem.²⁸ Békésben és Szabolcsban a gazdák szintén hajlandók voltak egyezkedni a munkásokkal, s az általuk követelt kedvezményeket részben teljesítették.²⁹

A gazdák – a munkásság mozgalmi által kikényszerített – engedékeny magatartása a helyi közigazgatás egyes vezetőinek gondolkodásmódjára sem maradt hatás nélkül. Ennek egyik első jele volt, hogy az 1894-es hódmezővásárhelyi lázadás kapcsán (a főispánénál sokkal visszafogottabb) jelentésében a város polgármestere utalt arra: az események hátterében a munkások nyomora, életviszonyaik évek óta tartó folytonos rosszabbodása áll.³⁰ A törvényhatósági bizottságnak „a munkás mozgalom elenyésztetése tárgyában” írt jelentése pedig a hasonló események megismétlődését csak akkor látta elkerülhetőnek, ha a nép tényleges életviszonyait fölmérve „nagyszabású socialis politika” veszi kezdetét.³¹ Mindez azonban nem jelentette azt, hogy bármilyen szinten is lemondtak volna az erő alkalmazásáról. Az agrár-szociálpolitika még az azt sürgetők szemében is mindössze a rendvédelem fellépéseinek kiegészítőjeként tűnt föl.³²

Az alsóbb fokú közületek sürgetésére a kormányzat is vizsgálódni kezdett az agrármozgalmak hátteréül szolgáló elszegényedés okairól és mértékéről. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter a Központi Statisztikai Hivataltól kért adatokat a szociális viszonyokról, ám a jelentés összeállítói kénytelenek voltak elismerni, hogy a szolgáltatott

²⁷ Ugyanebben a jelentésében egy lovasszázad Orosházán való állomásoztatását is kérte: 47/1894. MOL K-14. BM. res., 18. doboz.

²⁸ „Ha nem is állítható az, hogy a népnek a közigazgatással való elégedetlensége a közigazgatási tisztviselőkben rejlik, szembetűnő, hogy administratív rendszerünk az elsők között áll azon irányban, hol a népre halmozódó kötelességekről van szó – az utolsók közt ellenben ott, hol azon tevékenységet kellene látnunk, mellyel a népet könnyű és olcsó szerrel jogaihoz kellene juttatni.” (*Az agrár-socialis kérdésről. Békésmegyei Gazdasági Egylet emlékirata, Corvina, Békéscsaba, 1894.*)

²⁹ Szabolcs vármegye főispánjának közigazgatási iratai, Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, IV. 401. 40/1898. Békésben a gazdák javaslata az 1907-es törvény sok elemét tartalmazta már, így például a részesaratókat elemi csapás esetén készpénzben kárpótolták, a nekik járó terményt saját fogatukkal szállították el, megtiltották a kiegészítő robotot stb. (56/1897. MOL K-14. BM. res., 24. doboz, 1. tétel).

³⁰ 331/1894 és 441/1894 MOL K-14 BM. res., 18. doboz; Csanád vármegye főispánjának közigazgatási iratai, Csongrád Megyei Levéltár Makói Fiókleveletára, IV. 401. b. 1225/1894.

³¹ Hódmezővásárhelyi thj. város törvényhatósági bizottságának iratai, Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fiókleveletára, IV. 1402. a. 912/1894.

³² Egy hónappal azután, hogy szociálpolitikai lépéseket sürgetett, Hódmezővásárhely törvényhatósági bizottsága államségélyt kér a kormánytól – de nem szociálpolitikára, hanem államrendőrségi kirendeltség létesítésére (1033/1894. MOL BM. res., 18. doboz).

adatok „nem tájékoztatnak az iránt, hogy mik a bajoknak tulajdonképpeni okai és mik lehetnének az orvoslás módjai”.³³ Jóllehet erre válaszul a minisztertanács a kérdés tanulmányozását a Földművelésügyi Minisztériumra bízta,³⁴ 1897-ig, a Gazdasági Minisztérium Osztály felállításáig nem sok minden történt.³⁵

Grünwald, Acsády és a magyar történelem kritikája: a parasztság fölfedezése?

Grünwald Béla irodalmi működésének kezdetei nem árulkodtak arról, hogy valaha is a történelmet választja működésének, gondolkodásának tárgyául.³⁶ Miután Zólyom vármegye szolgálatába lépett és elnyerte a megye első tisztségviselőjének a címét, 35 évesen megírta első röpiratát *Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség* címmel.³⁷ Ebben éles bírálatot intézett az 1870-es vármegyei törvény kapcsán a hagyományos magyar közigazgatás ellen. Érdekes módon azonban nem a virilizmust tette meg kritikája tárgyává, hanem a választási rendszert magát. A korábban éppen a vármegye közönsége által megválasztott Grünwald ugyanis a választás intézményében látta annak okát, hogy a megyék irányítói közül számosan alkalmatlanok, nem hivatásnak, csupán megélhetésnek, rosszabb esetben reprezentációnak tekintik posztjukat. Még ennél is továbbment: úgy ítélte meg, hogy a választási rendszer és az abban rejlő elkerülhetetlen korrupció és alkalmatlanság az oka a nemzetiségek előretörésének, annak, hogy „panszláv izgatás” „olly széles néprétegeket ért el szeretett Felső-Magyarországunkon, a Felvidéken”.³⁸ Ebben és következő írásában³⁹ azonban nemcsak a modern, állami közigazgatás megteremtését szorgalmazta – mintául Poroszországot és Angliát állítva⁴⁰ –, hanem kíméletlen kritika alá vetette a hagyományos magyar vármegyét is, azt állítva, hogy annak csak addig volt létjoga, amíg a nemesség az ország védelmében hullatta vérért, azóta már csak az elavult rendiség utolsó védfalaiul szolgál.

³³ 756/1894. MOL K-14. BM. res., 18. doboz. A jelentés egyébként a népszámlálás adatait összesítve arra a következtetésre jutott, hogy a Dél-Alföld egyik legnagyobb baja a relatív túlnépesedés.

³⁴ 1894. július 4. MOL Minisztertanács jegyzőkönyvek K-27.

³⁵ Ezt az osztály felállításával kapcsolatban maga Darányi is elismerte, lásd MOL K-178. Földművelésügyi Minisztérium elnöki iratai (továbbiakban FM. Eln.), 2143/1897.

³⁶ Grünwald Béla életrajzi adataira lásd LACKÓ Mihály: *Halál Párizsban. Grünwald Béla történész művei és betegségei*, Magvető, Budapest, 1986. Műveinek jegyzékét közli ugyan Szinnyi a *Magyar írók...*-ban, de ennél (mint általában) sokkal pontosabb Sztripszky Híador *Magyar könyvészete* (Budapest, 1886 és 1890 között megjelent kötetek).

³⁷ GRÜNWARD Béla: *Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség*, h. n., 1874.

³⁸ Uo., 23. Megjegyzendő, hogy a földrajztudományban ekkor még korántsem volt általános, sőt nem is igen létezett a Felvidék elnevezés; annak megjelenése nagy mértékben volt köszönhető a politikai közbeszédben Grünwaldnak és lapjának, a Felvidéknek. (Lásd HATOS Géza: *Teleki Pál, a földrajztudós = Emlékkönyv Széki gróf Teleki Pál halálának 60. Évfordulójára*, szerk. Erődi Máté, Magyar Cserkészszövetség, Budapest, [2001].)

³⁹ GRÜNWARD Béla: *Közigazgatásunk és a szabadság*, Budapest, 1876.

⁴⁰ A példálózás egyébként Poroszország esetében sokkal pontosabb volt, mint Nagy-Britanniánál. Grünwald ugyanis úgy fogalmazott, hogy „Angliában a köz fizetett szolgálata nem létezik. Ki ennek szenteli életét, teszi azt a közösség s a status iránti tiszteletből, nemzeti iránti szeretetből”, nem pedig megélhetésért. Ez azonban nem állta meg a helyét: London éppen ekkor kezdett el komolyan foglalkozni az állami közigazgatás, mindenekelőtt az államségéllyel támogatott közegészségügy és szegényügy kiépítésével.

A két tanulmány megjelenése után Grünwald helyzete valószínűleg ellehetetlenült Zólyomban.⁴¹ 1878-ban lemondott alispánságáról, és ezzel párhuzamosan – kormánypárti programmal – indult a képviselő-választásokon is, ahol mandátumot is nyert. Ezzel párhuzamosan jelent meg *Felvidék* című írása. Ennek műfaját nehéz meghatározni; leginkább politikai pamfletnek nevezhető, amely egyetlen gondolatot jár körül (nem híján politikai ékesszólásnak és érvelési készségnek): a szláv nemzetiség integrálásának, illetve a nemzetiségi törekvések korszerűbb, függetlenebb, de egyszersmind keményebb kezű közigazgatás segítségével való visszaszorításának illetve elnyomásának programját. Erre közjogi érvet is talált, nevezetesen a kiegyezést (amelyben különben az ország modernizálásának, felzárkóztatásának az alapját látta a Reform című lapban megjelent korábbi cikkeiben): ezt a törvényt ugyanis Grünwald megfogalmazásában a Habsburg uralkodóház nem a nemzetiségekkel, hanem a magyarokkal kötötte, tehát ennek értelmében közjogi, nemzeti szerepe az országon belül csak a magyar nemzetiségnek lehet. (A politikus egyébként a nemzetiségek nem-politikai, közművelődési, oktatási jogainak kérdésével nemigen foglalkozott; amikor néha megemlítette őket, olyankor nem zárkózott el ilyen igények teljesítésétől, azt azonban mindig sietett leszögezni, hogy az iskolaügy nem lehet a nemzetiségi gravitálás eszköze.)

Acsády Ignác sok szempontból hasonló módon ítélte meg illetve ítélte el a vármegyei közigazgatást. Publicisztikájában – ahogy arra Gunst Péter is rámutatott⁴² – kezdettől jelen volt a nagybirtokellenes él és egyfajta köznemesi retorika, ám a vármegyei autonómia kérdésében más volt a helyzet. Grünwaldhoz hasonlóan Acsády is elsősorban a szakértelem hiányát tette szóvá és emiatt sürgette a centralizációt, akár még azon az áron is, ha az autonómiák alkotmányvédő szerepe lényegesen csökken. Sajátos módon azonban ezekben a korai írásokban Acsády még egyáltalában nem hozta összefüggésbe az önkormányzatiság és a közigazgatás kérdését sem a nemzetiségi, sem a szociális problémákkal; alighanem helyesen állapította meg 1880-ban, hogy addig, amíg az agrárproletariátus nem csatlakozik semmiféle nagyobb politikai mozgalomhoz, az ország belső békéje biztosítható.⁴³

Grünwald Béla művei egészen 1885-ig nem keltettek különösebb feltűnést, annak ellenére sem, hogy nemzetiségpolitikai elképzeléseik miatt, de főleg a nemesi vármegyét egyre karakteresebben és egyre kevésbé csak jelen időben bíráló megjegyzései olykor sajtótöbéli pengeváltást is eredményeztek.⁴⁴ A helyzet a *Kossuth és a megye* című írással egy csapásra megváltozott: Grünwald a figyelem homlokterébe került.⁴⁵ A közéleti író

⁴¹ Erre utal, hogy a vármegye millenniumi közgyűlése előtt elmondott főispáni üdvözlés a megye kiegyezés utáni történetét áttekintve Grünwald távozásáról mint „sajnálatos, de érthető eseményről” szólt. (*Zólyom vármegye ünnepi közgyűlése a magyar millennium emlékére. Jegyzőkönyv*, Wodianer, Budapest, 1897, 21.)

⁴² GUNST: I. m.

⁴³ (A) : *A munkáshajszs*, Alföld 1880, 155.

⁴⁴ Bár Laczkó Mihály ennek ellenkezőjét igyekszik bizonyítani, valójában a korszak számos más közéleti személyiségét vette körül olyan szenzációhajász aura, mint Grünwaldot; igen sokakról állították, hogy a pesti hölgytársaság kedvencei, és az országgyűlésben is számos szónok keltett nagyobb sajtóvisszhangot, mint a Felvidékről jött s kormánypártiból – közigazgatási tervei miatt szükségszerűen – ellenzékivé avanzsált politikus.

⁴⁵ Jellemző példa erre, hogy a politikai polémiaikat mindig nagyon gondosan kerülő Vasárnapi Újság is tiltakozó írást közölt, J. M. monogrammal, ami talán a hetilapnak olykor író Jókai Mórt takarta.

ugyanis egyetlen írásban négy magyar „nemzeti idolt” igyekezett ledönteni: egyszerre támadta meg Kossuth Lajost, akiről – bár erősen burkoltan s szinte hozsannázó jelzők kíséretében, mégis – azt állította, hogy 1848-ban illetve az azt megelőző években felelőtlen politikát folytatott, továbbá a magyar nemesi vármegyét, amely interpretálásában Magyarország lemaradásának egyik legfőbb oka és előidézője volt, és az 1848-as forradalmat (annak ellenére, hogy az ország hátramaradott állapotáért nagymértékben felelősnek gondolta az uralkodóházat is). Végül pedig vádló szavakkal illette a köznemességet is, egyenesen azt állítva, hogy „a nemesség tömege csak oly vármegyékben marad meg magyarnak, melynek lakossága vagy kizárólag magyar, vagy magyarral vegyes, úgy hogy azt lehet állítani, hogy a nemességet legnagyobb részében a nép tartotta meg magyarnak, mert tényleg mindenütt megszűnt magyarul beszélni, a hol magyar paraszt nem volt”.⁴⁶

Grünwaldnak az országos ismertséget (ha nem is a közmegebecsülést) azonban nem ez, hanem a *A régi Magyarország* című munkája hozta meg (Franklin, Budapest, 1888). A szerző, aki addigi írásaiban a 19. század első éveinél korábbra csak ritkán merészkedett, egy akkor meglehetősen elhanyagolt időszakot, a szatmári békétől az 1825-ig tartó, általa egységesként kezelt több mint egy évszázadot vette vizsgálat alá.⁴⁷ A könyv szerzője történelmet szándékozott írni – ám műve inkább szólt jelen koráról, vagy igyekezett történelmi érveket gyűjteni.

Elsőként hatalom legfelsőbb szintjeit: az uralkodóházat, a főpapságot és főnemességet részesítette kíméletlen kritikában.⁴⁸ Közülük – akkoriban meglehetősen szokatlannul, sőt a botrányt önmagában garantálva – az abszolutizmus végső kicsengésben inkább kedvező, semmint elítélő értékelést kapott. Evvel, a grünwaldi értelmezésben korszerűsítő erővel szemben állt a rendi alkotmány mint a „történelmi fagyasztó-erő”, olyan tényező, amely elsősorban (sőt szinte egyedül) volt a felelős az ország hátramaradásáért. A sort a főpapságon és főnemességen folytatta a szerző: elnemzetlenedett, a nemzet iránt közömbös rétegekként ábrázolta őket, akik közül a főpapság ráadásul tragikus döntési kényszer előtt is állt, hiszen választania kellett nemzete érdeke és a vallás parancsa között (legalábbis Grünwald interpretálása szerint).

A legrosszabbul azonban a könyvben a köznemesség járt. A szerző mint a nemzet kifejlődésének legfőbb akadályát láttatta ezt a réteget, amely szerinte kiváltságait, melyeket korábban a harctereken szerzett illetve erősített meg, immár indok és jog nélkül bitortolta, s rendi kiváltságaihoz való görcsös ragaszkodásával éppen nem elősegítette, hanem egyenesen hátráltatta a jobbagyság nemzetbe emelkedését, a magyarság terjedését.⁴⁹ Kíméletlen kritikát mondott – korábbi irodalmi működése után nem épp várat-

⁴⁶ GRÜNWARD: *Kossuth és a megye. Válasz Kossuth Lajosnak*, Budapest, 1885, 119.

⁴⁷ Hogy ezzel a századdal mennyire nem tud mit kezdeni mai napig a nem szűken a szakmának szóló történeti irodalmunk, arra talán elegendő példa a gimnáziumok 3. osztálya számára írt – és mára alaposan elavult – könyvet vagy tudománynépszerűsítő irodalmunkat (vagy inkább a korra vonatkozóan annak szinte teljes hiányát) fölhozni.

⁴⁸ Az arisztokráciával kapcsolatban például megállapította, hogy „a kultúra terén legjobb esetben fogyasztó volt, de termelő soha” (GRÜNWARD: *A régi Magyarország*, 38).

⁴⁹ „A nemzeti érzületet elfojtja a rendi felfogás. A magyar nemes nagyobb szolidaritásban érzi magát a szerb, oláh, horvát vagy tót nemessel, a kiket fikció alapján magyar nemeseknek tart, mint a magyar pa-

lanul – a nemesi vármegye felett is: szerinte az a tény, hogy az országos politika kérdései nem az országgyűlésben, hanem a követküldések rendszere miatt a vármegyék szintjén dőlt el, egymagában is oka volt számos reformtörekvés, különösen a II. József halálát követő rendszeres munkálatok kudarcának.⁵⁰

A könyv óriási feltűnést, és túlzás nélkül lehet mondani: felháborodást keltett. Még a Pester Lloyd is kedvezőtlen kritikát közölt róla, jöllehet Grünwald írásait, köztük a közigazgatás reformját sürgetőket is ott gyakorta közölték. A történészek, így Marczali is a szakmaiságot, a források beható ismeretét és a hosszas kutató-előkészítő munkát kérték számon a szerzőn (előbbi talán alappal, utóbbi bizonynyal alap nélkül: Grünwald korábbi cikkei, tanulmányai, könyvei mind arról tanúskodtak, hogy évtizedeket szentelt a témának). A legnagyobb hatású (és legterjedelmesebb, közel 35 oldalas) értékelés azonban onnan jött, ahonnan valószínűleg kevesen várták: Mocsáry Lajostól.⁵¹ Mocsáryval Grünwald korábban számos szópárbajt vívott a képviselőházban, azonban egészen más témában. Míg tudniillik Mocsáry a nemzetiségi politikában a legengedékenyebbnek számított, addig Grünwald – ahogy azt már láttuk – a „héják” egyike volt. Ezek után nyugodtan minősíthető meglepőnek, hogy Mocsáry könyvében a magyar nemes és ezen át a magyar nemzet védelmére kelt. Epébe mártott tollal támadt ellenfelére, aki szerinte olyan korral foglalkozik, „amelyet [...] történelmünknek a legsilányabb, legérdektelenebb szakasza; kelleetlenül foglalkoztak vele mindekkoráig a történetírók, sebesen lapozott rajta végig az olvasó”.

A kritika később is hasonló hangnemben folytatódott; megtudhatjuk belőle, hogy Grünwald „fáradhatatlanul és mondhatnók megátalkodottsággal” hirdette eddig is nézeteit a központosításról és az önkormányzatok felesleges voltáról; szemére hányta a szerzőnek, hogy „osztályharcot csinál”, hogy a nemességhez asszimilálódni kész idegen népelemeket „elvadítja”; sőt meggyanúsította még azzal is, hogy könyvét a magyarság iránti „szeretatlenséggel” eltelve, pusztá indulatból vetette papírra.⁵²

Ám sem Mocsáry, sem más bíráló nem – pontosabban szinte egyikük sem⁵³ – vette észre Grünwald könyvében azt az új gondolatot, melyet a nemzet fenntartó rétegéről

rasztal. A magyar földesurak nem szeretik a magyar jobbágyot, mert önérzetesebb, nehezebben tűri az önkényt s ragaszkodik jogaihoz.” (Uo., 127.) Később ezt a vádat Grünwald enyhíti a következő mondatokkal: „A magyar parasztság helyzete az ország több részében jobb volt, mint Európa nem egy országában. Az is kétségtelen, hogy voltak hazánkban is egyes földesurak, a kik atyailag bántak jobbágyaikkal, ki nem fosztották, kegyetlenül nem nyomták el őket s a parasztság némi kis jólétre is tett szert.” Igaz, ehhez rögtön hozzá is teszi: „De ezek az esetek kivételek voltak.” (Uo., 139–140.)

⁵⁰ Érdekes módon Grünwald ezirányú gondolatát a kossuthiánus, Szekfüvel vitázó Mályusz eleveníti föl majd újra (MÁLYUSZ Elemér: *A reformkor nemzedéke*, Századok 1923/I., 17–65). Grünwald kritikája – ha röviden is – kitér a polgárságra is, amelynek szerepét jóval sötétebben látja, mint a később alkotó Acsády: „A satnya polgárságban nem volt meg az erő, hogy a nagy eszméket fölvegye magába s küzdjön érettük.” (GRÜN WALD: *A régi Magyarország*, 131.)⁵¹ MOCSÁRY Lajos: *A régi magyar nemes. Észrevételek Grünwald Béla „A régi Magyarország” című munkájára*, Franklin-társulat, Budapest, 1889.

⁵² „Hiába! Grünwald Bélának a kedvét eltalálni nem lehet” – gúnyolódott Mocsáry végkövetkeztetésül (Uo., 41).

⁵³ Kivételt képezett a Magyar Gazdászati Szemle, amely viszont „képtelenségként, nem mondjuk, hogy egy bomlott elme, de bizonyosan nem történelemhez értő, komoly ember feltételezéseként” utasította vissza Grünwald Béla elképzelését. (M–L: *Egy új „történelmi” könyvről, avagy mit is írt Grünwald Béla a magyar parasztságról*, Magyar Gazdászati Szemle 1889/I., 12–13.)

vetett papírra. Grünwaldnál ugyanis – ahogy már láttuk – nem a nemesség ez a réteg, hanem a parasztság:

De azért a magyar paraszt öntudatlanul mégis sajátsterü missiót teljesített a nemzet életében. A magyar paraszt, a ki megszállva tartotta az ország jelentékeny részét, már pusztá létezése s száma által fentartotta a magyarságot. A nemzet e legalsó rétege, a nélkül hogy erre törekedett volna, megtartotta magyarnak a felette levő réteget is, mely mindenütt elvesztette nemzeti jellemét, a hol magyar paraszt nem volt alatta. Az ország egy részében hibája nélkül, mert üldözik vagy nem védik, elpusztul vagy idegen elembe olvad, de az alföldön terjeszkedik s ő olvaszt be idegen elemeket. S míg a nemzet felső osztályait idegen műveltség átalakítja, elidegeníti, addig a parasztság, melyhez nem jutott le az idegen műveltség hatása, megőrizte érintetlenül a nemzet géniusát, eszejárását, nyelvét gondolkozásában, beszédjében s a költészet naiv formáiban, meséiben és dalaiban; megőrizte, mint a föld rétegei a nemes erezet, a jövő nemzedékek számára, kik egy jobb korban fölfedezték, megtisztították, művészivé idomították s regenerálták vele nyelvünket és irodalmunkat.⁵⁴

Grünwald ezen gondolata olyannyira új volt, olyannyira „eretneknek” és főleg előkészítetlennek s előzmény nélkülinek számított, hogy a közfigyelem is teljességgel elkerülte. Később, javarészt már a szerző halála után lezajlott agrárpolitikai és agrár-szociálpolitikai harcokban azonban újra előkerült, sajátos módon főleg a Schmoller és a német „katedraszocialisták” művein szocializálódtak érvrendszerében.⁵⁵

Acsády Ignác legjelentősebb két, részben egymásnak is felelő könyve, *A magyar birodalom története*⁵⁶ és *A magyar jobbágyság története*⁵⁷ tizenöt illetve tizennyolc évvel Grünwald műve után láttak napvilágot, akkor, amikor *A régi Magyarország* körüli viták már nemcsak elültek, de szerzőjük is rég halott volt. Ugyanakkor azok az agrármozgalmak, melyekről a tanulmány korábbi részeiben szóltunk, éppen ekkor, a századfordulón s a következő években értek tetőpontjukra: a parasztság legszegényebb részét, az agrárproletariátust immár „nem lehetett nem észrevenni”. Acsády, hasonlóan Grünwaldhoz, történelmet akart írni a jobbágyságról szóló könyve megalkotásakor – de szintén hasonlóan Grünwaldhoz sem képes, sem hajlandó nem volt függetleníteni magát a kor magyarországi eseményeitől.

Acsády két említett kötete közül az első, amelynek kiadását még megérhette, jelen sorok írásakor elsősorban a „kettős nemzet” koncepciója miatt érdekel minket. Acsády *A magyar birodalom történetében* ugyanis azt a folyamatot írta le, ahogy a korábban általa egy-egy-ékesnek ábrázolt magyarság két, egymással gyűlölködve szembenálló részre szakadt szét:

⁵⁴ GRÜNWARD: *A régi Magyarország*, 148.

⁵⁵ Részletesebben lásd HÁMORI Péter: *A magyarországi agrár-szociálpolitika kezdetei*, Századok 2003/1., 1–42.

⁵⁶ ACSÁDY Ignác: *A magyar birodalom története*, I–II., Atheneum, Budapest, 1903.

⁵⁷ ACSÁDY Ignác: *A magyar jobbágyság története*, Grill, Budapest, 1906.

A két nemzet gyilkos gyűlölettel nézett farkasszemet egymással. Ha az úr nem vette emberszámba jobbágját, ez meg mint lebilincselte bestia leste az alkalmat, hogy ismét zsarnokaira törjön. A régi állam alapján úr és jobbág्य közt közösség nem keletkezhetett többé és az államnak s a vele összeforrt egyháznak előbb össze kellett omlania, míg ismét olyan alap létesül, melyen a két különböző népréteg kezét foghatott egymással.⁵⁸

Gunst Péter már idézett elemzésében elsősorban a spenceri organikus társadalomkép hatásával igyekszik magyarázni Acsády leírását, tudniillik hogy az egymással szervesen összekapcsolódó társadalomrészek – feltételezett, múltba helyezett – harmóniájának a felbomlása vezetett a „két nemzet” képének felvázolásához. Ezt azonban érzésünk szerint mindenképpen ki kell egészíteni egy, ennek nem teljesen ellentmondó elemmel: a német társadalompolitikusok, különösen a katedraszocialista iskola követőinek magyarországi hatásával. Azzal az elménnyel, amelyet a német szociológia, szociálpolitika úttörői is kénytelenek voltak átélteni: az egységes birodalom, egységes állam, nyelvében, iskoláztatásban, hadseregében egységes Németország keretében két, egymásról szinte tudni sem akaró nemzet jött létre, melyek közül az egyiket a proletariátus alkotta.

A nagytőke- és nagybirtok-ellenesség, amely együtt jár a polgári középosztálynak a nemzet gerinceként történő bemutatásával, és parasztságnak a népi hagyomány igazi letevémenyeseként való ábrázolása⁵⁹ már jóval korábban sem volt idegen a publicistától, bár az utóbbi jól megfért a polgárosulás heves igenlésével, sőt azzal a nézettel is, hogy a parasztság természetes szövetségese Magyarországon az a zsidóság, amely évszázadokon át a jobbág্যokéhoz hasonló elnyomást szenvedett:

Viselték a zsidók is az igát, a jobbágyság jármát, mint a parasztok; éltek az elnyomtatás sötétségében, mint a többi elnyomott osztályok, csak hogy őket még szánandóbb sors sújtotta, mert rajok még a vallásos fanatizmus is keserű kínzásokat és gyötrelmeket hozott. Egyebekben az volt a sorsuk, mint a parasztoké; éltek, nyomorogtak, dolgoztak és meghaltak ismeretlenül, nem emelkedve ki házi életök alanti köréből. És ha kiemelkedett valaki, úgy járt ő is mint a paraszt, a ki nemességet kapott s rögtön megszűnt paraszt lenni, sőt a legélesebb ellentétbe jutott parasztnak maradt rokonaival.⁶⁰

⁵⁸ ACSÁDY: *A magyar birodalom története*, I., 82.

⁵⁹ „A parasztság anyagilag pusztul, romlik, szegényedik országsgazerte. Pedig ez az osztály a magyarság zöme, ama piramisnak alapja, ereje, melyre a magyarállam épült [...] nyomorult páriává süllyed, a mely sem a haza, sem a nemzet magasabb eszményi érdekeiért érzéket nem táplál, hanem veszedelmes, forrongó elemmé válik, mely az ínségtől gyötörtetve a társadalmi rend folytonos ellensége lesz.” (ACSÁDY Ignác: *Az elszegényedés útján*, Alföld 1880.) *A magyar jobbágyság történetében* ugyanerről így írt: „A parasztság mindig a legkonservatívabb népréteg s törhetetlenül ragaszkodik a megszokott, nemzedékről-nemzedékre átörökölt foglalkozásához, míg abból bármi szegényesen el tudja magát és családját tartani. Ha tehát a magyar paraszt mégis abba kezdte földje művelését hagyni, ez megdönthetetlen igazsággént jelzi ama tényt, hogy sok helyen a földművelés üzésének legelemibb előfeltételei megszűntek, s a termelőmunka egyáltalán lehetetlenné vált.” (184)

⁶⁰ ACSÁDY: *Zsidók és magyarok az emancipáció után*, 6. Később hozzáfűzte: „A zsidók óriási többsége szegény s ha nem visel is parasztruhát, több gondnal és szűkebb viszonyok közt él, mint a paraszt.” (*Uo.*, 42.)

Az újságíró Acsády, Grünwadhoz hasonlóan, igyekezett történelmi tényanyagot is felmutatni érvelésének alátámasztására – így lett belőle élete alkonyára a magyar paraszttársadalom egyik legkorábbi és legszélesebb látóköri historikusa. Pedig Acsády útja nem volt rövid, és következetesnek is csak nehezen mondható: hiszen az 1870-es évek elején a választójog kiterjesztésének, a census leszállításának leghevesebb ellenzői között találjuk, és a szokásos nemzetépítő retorika mellett – mely szerint a reformok esetén a nemzetiségi elem túlsúlyba kerül az ország tekintélyes részén – a szociális jellegű, a klasszikus liberalizmusban gyökerező kifogásai talán még hangsúlyosabbak. Arról a nemzetképről van szó, amely a közösség teljes jogú, politikai artikulációra is feljogosított tagjának, végsősoron erkölcsös, belátóképességgel bíró szubjektumnak csak a társadalom közterheihez hozzájárulni tudó és hajlandó egyéneket ismeri el.⁶¹

Mi volt hát az a hatás, amely Acsádyt doktrinér liberálisból a jobbagyság, a parasztság történetének avatott tollú, szociális kérdésekre érzékeny – bárha olykor talán túlzóan aktualizáló⁶² és különösen az egyházi birtokok kérdésében indulatoktól fűtött – írójává tette? Csupán annak az organikus, az osztályok, rendek és rétegek egymás tevékenységét kölcsönösen kiegészítő és kiegyenlítő, békében és lassú evolúciós átalakulásban lévő, az egyes csoportoktól független állam által gyámolt társadalom múltbeli képe megtalálásának a vágya? Valószínűleg nem: sokkal inkább az a keserű felismerés, hogy ilyen társadalom korábban sem létezett Magyarországon, s egyszersmind az a remény, hogy a történelem „tanítómesterként” mégis tud recepteket, kiutakat mutatni a jelen számára.

Zárószó

Grünwaldot és Acsádyt ugyan „befogadta” a kor tudományossága (az Akadémia mindkettőjüket levelező tagjainak sorába emelte), ám hogy ez a be- és elfogadás mégsem volt teljes, jól jelzi, hogy körülményei miatt nagy port felvert halálakor a történész szakma „elfelejtette” elparentálni mindkét halottját, pedig Grünwaldról – igaz, részben halála különös körülményei okán – a napilapok és a tekintélyes Vasárnapi Újság egyaránt hosszan cikkeztek, illetve amikor mégis sor került az Akadémián a gyászbeszédre, az meglehetősen hűvösre, távolságtartóra – és szokatlanul rövidre – sikeredett.⁶³ Acsády halálhírét pedig nekrológban tette közzé a Századok, ám az alig egyoldalnyi írásban *A magyar jobbagyság történetéről* – mely ekkor még kéziratként létezett csak – nyilván nem emlékezhetek meg.⁶⁴

⁶¹ Acsády leszögezte: a választójogból ki kell zárni „állam terheihez semmivel sem járó proletariátust”, lásd (A): *A politikai helyzet*, Alföld 1872, 33. Néhány héttel később még határozottan fogalmazott: a reform az országot „a birtoktalan, tudatlan tömeg játéklabdájává tenné”, lásd (A): *A politikai helyzet*, Alföld 1872, 69.

⁶² „Azt hiszem, hogy a nemzeti munkaszervezet fokozatos fejlődésének, jobbagyintézménnyé való kialakulásának s az intézmény időnkénti változásainak rajzából ezeréves nemzeti életünk folyamának ismeretéhez sok és lényeges tanúság meríthető, melyeknek a szociálpolitikus is hasznát veheti.” ACSÁDY: *A magyar jobbagyság története*, 10.

⁶³ LÁNG Lajos: *Emlékbeszéd Grünwald Béla fölött*, MTA, Budapest, 1896.

⁶⁴ Acsády Ignác (1845. szeptember 9. – 1906. december 17.), Századok 1907, 84. Acsády művét és halálát Ady is megemlítette – igaz, mindössze egyetlen mondat erejéig: „Szegény Acsádi [...], ő öreg korára kezdte pedzeni az

Politikus volt-e Grünwald és Acsády, vagy történész, netán ma divatos szóval „köz-író”? Egyáltalán: szükséges-e megválaszolni e kérdést *A régi Magyarország* (és talán annak a többé-kevésbé szerves folytatását alkotó *Az új Magyarország*) illetve *A magyar jobbágyság története* megítéléséhez?

A válasz igen nehéz. Szaktörténészek a szó mai értelmében aligha voltak. Érdemes evvel kapcsolatban kissé hosszabban idézni Mocsáry Grünwaldhoz címzett, lényegre tapintó bírálatát: „Mi a könyv voltaképen? Nem történelem, habár tartalma egészen történelmi, nem is korrajz a szó teljes értelmében, egy és egynegyed századot egy vászonra lefesteni nem lehet, bármi ügyesen tud is Grünwald Béla száguldozni a tág keretben hol előre, hol hátra. Talán irányregény vagy nagyobbszabású röpirat? Nem volna képtelenség akár egyiknek, akár másiknak mondani. [...] A »Régi Magyarország« történelem is, korrajz is, irányregény sőt röpirat is, s e sokoldalúság nem kis adalékkal járul olvasásának vonzóvá tételéhez. Hatásának legfőbb oka azonban abban rejlik, hogy a munka, habár ama barokk korszaknak avas obscuritásaival (mint Kossuth egykor mondani szeretete) foglalkozik, actualis értékkel bír, napirenden levő nagyérdékű politikai kérdéseket tárgyal s a történelmi keret csak illusztrációkat szolgáltat eszméinek fejtegetéséhez s olyformán járul azoknak kidomborításához, mint midőn némely képiró rococo öltözetet ad genre- és jellemfestményeinek alakjaira.”⁶⁵ De nemcsak Mocsáry hánytá Grünwald szemére a történelem kezelését („Így bánni a történelemmel nem szabad. Végtelen nagy érdekek fekszik abban a népeknek, hogy a történelem sem tényeiben, sem tanúságaiban meg ne hamisíttassék”),⁶⁶ hanem hasonlóképpen fogalmazott mindkettejükkel kapcsolatban Szekfűn és Hóman Bálinton⁶⁷ át Welmann Imréig⁶⁸ és az agrártörténész Szabó Istvánig⁶⁹ sok kutató: szemükre hányták, hogy eredeti forrásoktól nemigen hagyták zavartatni magukat; levéltárba nem jártak, szekunder (sőt olykor tercier) forrásokból származtak ismereteik (Acsády esetében ezek a bírálatok sokkal kevésbé állták meg a helyüket).⁷⁰

ügyet s bele is halt. De őszintén sajnáljuk őt s még a Márkiakat is, hogy a történelmi fundamentumot lazították.” A[dyl. E[ndre].: *A történelmi pellagra*, Budapesti Napló 1907. augusztus 8.

⁶⁵ MOCSÁRY: *A régi magyar nemes*, 2.

⁶⁶ *Uo.*, 340.

⁶⁷ HÓMAN Bálint: *A magyar történetírás új útjai*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931, 34. Ugyanerre utal HÓMAN Bálint: *Történetírás és forráskritika*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938, 460.

⁶⁸ WELMANN Imre: *Parasztnépünk múltjának feltárása*, Hitel 1944, 225–243. Welmann különösen a történelmi materializmushoz való vonzódását hányja Acsády szemére. Érdekes, hogy Huszadik Század recenzense éppen azt tartotta szükségesnek kiemelni, hogy Acsády nem alkalmazta eléggé a történelmi materializmus módszereit („A várakozás [hogy végre egy tudományos igényű parasztság-történet születik] azonban sajnos, nem vált be. Acsády Ignác, habár sok érzékkel, sok szeretettel, s gazdag tudással írta meg népünk történelmét, a magyar munkaszervezet kialakulásának, fejlődési fázisainak nyomozása közben nem a történelmi materializmus módszerével dolgozott.” RÁCZ Gyula: *Népünk ezeréves győtreimeinek története*, Huszadik Század 1906/11., 364). Ezzel szemben Kunfi Zsigmond a Nyugat hasábjain arról írt, hogy a történelmi materializmus „Kárpátokon átverődött hulláma megtermékenyítette” Acsády munkásságát (KUNFI Zsigmond: *Marx*, Nyugat 1908, 7.)

⁶⁹ SZABÓ István: *A magyar parasztság története*, Budapest, 1940, 79.

⁷⁰ A Huszadik Század kritikusa sem elsősorban szakmai erényei miatt méltatta Acsády könyvét: „A magyar dolgozó és elnyomott, baromi szolgaságba, állati nyomorúságba süllyesztett, állandóan féktelen vadsággal

Ugyanakkor a „szakmán kívüliségük” bizonyos szempontból hasznukra is vált. Nem lettek a kor történész-gondolkodásának rabjává, kívülről tudták nézni a 18. és (jóval kevesebb távolságtartással, saját érzelmeiket sokkal kevésbé „kikapcsolva”) a 19. század magyar történelmét. Mondandójukban – különösen Grünwaldéban – ugyan gyakran több volt az experimentális eredmény, az „így is történhetett” re-konstrukció, mint a súlyos lábjegyzetekkel „körülforrásozott” tény, ám kétségkívül olyan szempontokat is képesek voltak fölvetni, melyek továbbvitték a kortársak és az utókor történeti gondolkodását. Viszonyuk a „szaktörténészekhez” talán a későbbi Németh Lászlóéhoz viszonyítható: az író sem volt egyetemen képzett történész, nem volt a levéltárak szerelmese (vagy foglya?), gyakorta volt vádolható ezért adatok kritikátlan átvételével, de rendkívüli műveltsége és a történelmen kívüli diszciplínák széleskörű ismerete mégis lehetővé tette azt, hogy előbbre vigye a történelem művelését. Ilyen összefüggésben pedig felesleges feltenni a kérdést: „igaza volt-e” Grünwaldnak, Acsádynak vagy épp Németh Lászlónak.

és kegyetlenséggel kínzott nép gyötrelmeinek élő bizonyítéka ez a könyv. Egyszersmind évezredes bizonyítéka a magyar katolikus papság és főúri nagybirtokosság alacsony lelkiületének, minden emberies érzést, humánus méltányosságot nélkülöző gondolkodásának, hihetetlenül kegyetlen és állati fokú önzésének; gazdasági, politikai, morális lelkiismeretlenségének!” (RÁCZ: *I. m.*)